

УДК 373.2.015.31

Анжеліка КУРЧАТОВА

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти
Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна
e-mail: kurchat67@mail.ru*

**ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ СФЕРИ
ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ЗАСАДАХ ІДЕЙ
В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

У статті розглядається проблема формування морально-етичної сфери дітей дошкільного віку на засадах педагогічних ідей художнього доробку В. О. Сухомлинського. Описані методи роботи реалізують ідею оптимізації виховного потенціалу педагогічних творів В. О. Сухомлинського і практичної діяльності дітей дошкільного віку в їхньому морально-етичному розвитку і вихованні через переживання та осмислення художніх образів – носіїв морально-етичних цінностей.

Ключові слова: етика, мораль, формування морально-етичної сфери, діти дошкільного віку, художні мініатюри.

Час, у якому ми живемо, справедливо називають складним, дефіцитним на добро, духовність, толерантність, вихованість, культуру. Формування гармонійно розвиненої особистості зі стійкими моральними поняттями, знаннями є одним із важливих завдань педагогів закладів дошкільної освіти. Період дошкільного дитинства є сенситивним для становлення морально-етичної сфери особистості через активну взаємодію з художніми образами. Одним із шляхів засвоєння суспільної моралі на даному етапі розвитку дитини є формування етичних уявлень; осмислення етичних категорій, які визначають орієнтири моральних вчинків особистості.

У зв'язку з цим абсолютно очевидна необхідність звернення до педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, в якій можна знайти вичерпні відповіді на актуальні питання дошкільної галузі освіти щодо морально-етичного виховання дітей. Закладена темою ювілейної конференції проблема створення освітньо-виховної системи спонукала до аналізу думок видатного педагога про формування морально-етичної сфери дітей дошкільного віку.

Не підлягає сумніву, що на сучасному етапі розвитку дошкільної освіти України безцінний досвід В. О. Сухомлинського, життя і професійна діяльність якого є зразком служіння справі виховання та освіти підростаючого покоління, повинен використовуватися системно і в повній мірі. Видатний педагог вважав морально-етичну проблематику наріжним каменем виховання підростаючого покоління. У своїх педагогічних працях «Як виховати справжню людину», «Сто порад учителів», «Серце віддаю дітям», «Батьківська педа-

гогіка» В. О. Сухомлинський наголошує на необхідності формування в дітей морально-етичних поглядів і переконань, дотриманні етичних норм у щоденній поведінці, взаєминах людей. Літературні твори «Хрестоматії з етики», які мають педагогічний, морально-етичний зміст, є філософією для дітей, основою для їх міркувань та вибору.

Багатоаспектна наукова творчість В. О. Сухомлинського привертає увагу багатьох науковців, зокрема: морально-етичне виховання дітей (Г. Бельська, Н. Дічек, Т. Довга, О. Сухомлинська, Л. Хоружа); батьківська педагогіка (Н. Побірченко, О. Петренко, О. Сухомлинська); формування духовних цінностей у дітей (І. Бех, Н. Дічек); філософія дитинства (А. Богуш, Т. Кочубей); гуманістичне виховання (І. Зязюн, В. Киричок, Н. Мирончук) та ін.

Художні мініатюри В. О. Сухомлинського є важливим засобом формування морально-етичної сфери дітей дошкільного віку. Використовуючи в освітньому процесі художні мініатюри, педагог створює на занятті атмосферу, що сприяє сприйняттю та інтерпретації вихованцями поданого матеріалу. В процесі взаємодії з літературними творами дітям набагато легше зрозуміти основні морально-етичні поняття та значення морально-етичних якостей.

Мета статті полягає в розкритті особливості формування морально-етичної сфери дітей дошкільного віку на засадах ідей В. О. Сухомлинського.

Важливість формування морально-етичної сфери в дітей висвітлено на рівні законодавчих документів України.

У Базовому компоненті дошкільної освіти не передбачено конкретних завдань щодо формування етичних уявлень у дітей як орієнтиру

моральної поведінки. Але з контексту випливає необхідність зазначеної роботи як першооснови виховання передбачених державним стандартом моральних якостей.

Програмою виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина» (у підрозділах «Художня література» і «Дитина у довкіллі») передбачено формування етичних уявлень про норми поведінки та конкретні моральні якості.

З метою визначення сутності поняття «морально-етична сфера» нами проведено аналіз та дефініція його розкриття у відповідних словниках. Методологічною основою формування морально-етичної сфери є етика – наука про мораль, її природу, структуру та особливості походження. В «Сучасному словнику з етики» поняття «етика» охарактеризовано як філософська наука, яка досліджує природу, сутність, виникнення, розвиток, структуру, функції моралі, її прояви у різноманітних сферах діяльності [7, 135–136].

Словникові джерела потрактовують «мораль» як: «предмет вивчення етики; суспільний інститут, що виконує функцію регулювання поведінки людини» [5, 327]; «систему норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства та етики» [1, 353]. Мораллю є система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. Нарівні з «мораллю», «моральність» є ключовим поняттям для морального виховання.

У сучасній педагогічній науці «моральність» розглядається як характеристика особливого виду практичної діяльності людей, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, нормами та принципами» [3, 526].

На шляху формування моральної сфери особистості дитини дошкільного віку першою сходинкою є необхідність засвоєння етичних категорій, зокрема «добра» і «зла». С. Кулачківська довела, що в дошкільників старшого віку сформована психологічна готовність виявляти стосовно інших доброту, чуйність, співчутливість [2].

На заняттях вихователі забезпечують смислове наповнення узагальнених образів позитивних та негативних людських якостей; формують уміння розрізняти позитивні і негативні моральні якості в конкретних ситуаціях буття, давати мотивовану моральну оцінку діям та вчинкам, розуміти, як кожна моральна якість проявляється в поведінці; сприяють бажанню наслідувати позитивні моделі поведінки, робити моральний вибір у реальному бутті. Виховний потенціал творів В. О. Сухомлинського, пов'язаний з переживанням морально-етичних цінностей та їх предметним втіленням у практичній діяльності дошкільника ще недостатньо реалізується в освітньому процесі закладів дошкільної освіти.

У «Хрестоматії з етики» В. Сухомлинський звернувся до таких етичних категорій і понять, як любов до матері і повага до батька, шанобливе ставлення до старших, патріотизм і гуманізм, добро і зло, сенс життя, милосердя, совість, страждання, горе, біда у загальнолюдському розумінні цих феноменів.

Морально-етичне виховання дітей дошкільного віку забезпечується організаційно-педагогічними чинниками, до яких зараховуємо: освітній процес у закладі дошкільної освіти, різноманітну дитячу діяльність, навколишнє середовище, яке безпосередньо оточує вихованців, використовуючи природні ситуації, а також створюючи їх штучно для демонстрації різних морально-етичних колізій.

Значну увагу приділяємо методичному забезпеченню процесу морально-етичного виховання дітей, тобто формам і методам, серед яких багато інноваційних рішень і знахідок. Дієвими є заняття серед природи, на яких дітей спонукають до спілкування, діалогічності. Морально-етичні бесіди з дітьми доповнюються матеріалами «Хрестоматії з етики».

Літературно-художні мініатюри В. О. Сухомлинського на конкретних життєвих прикладах знайомлять дітей з моральними поняттями, знаннями, занурюють у світ етичних норм співжиття, сприяють накопиченню у свідомості оцінних суджень і практичних дій, що вимагають від вихованців морального вибору. Як зазначила О. В. Сухомлинська, автор розглянув «проблеми формування у підростаючого покоління моральної свідомості, моральних відносин, моральної діяльності, моральних цінностей, тобто всі сторони морально зрілої особистості» [6, 3].

У «Хрестоматії з етики» є твори різного жанру: казки, бувальщини, притчі, легенди, оповідання, які уводять дітей в її найближче оточення, віддзеркалюють культуру, в якій живе дитина. За своїм змістом усі вони наповнені реальними персонажами і подіями з життя, які зрозумілі дітям. Літературно-художні мініатюри містять ситуації морального вибору, моральні дилеми, що передбачають самостійність висновків читача. Вони є джерелом ціннісних смислів формування морально-етичної сфери дітей дошкільного віку.

Вихователі мають великі методичні можливості для використання художніх творів в освітньо-виховному процесі закладу дошкільної освіти з точки зору різних дидактичних методів і форм: бесід, обговорень, інсценувань, творчих ігор, завдань, моделювання аналогічних або близьких за змістом ситуацій. З метою формування вміння розкривати зміст етичних понять, розвитку нестандартне мислення проводять заняття-обговорення (наприклад, за творами В. Сухомлинського «Материнське щастя», «Весняний вітер» (поняття щастя).

Лепбук (інтерактивна тематична папка) – прекрасний помічник для вихователів в ознайомленні дошкільників з етичними нормами буття, моральними поняттями засобами художніх мініатюр В. О. Сухомлинського.

Під час роботи з лепбуком можна реалізувати такі завдання:

- мотивувати дошкільників до пізнавальної діяльності, розв'язання творчих завдань і проблемних ситуацій;
- розвивати вміння аналізувати моделі поведінки інших та свою власну;
- формувати етичні погляди і переконання, спонукати до моральних суджень і оцінок;
- сприяти розвитку мотиваційної сфери дітей: формувати бажання наслідувати позитивних героїв художніх мініатюр, відтворювати позитивні моделі поведінки, шукати власну траєкторію вибору морально-етичних рішень.

Зібрані в одній саморобній книжці різноманітні твори Василя Сухомлинського, ілюстрації до них, проблемні питання, ігри, творчі завдання, персонажі лялькового театру допомагають вихованцям глибше осягнути морально-етичні поняття, зорієнтуватися у виборі способу своєї поведінки і вчинків.

Дітям можна запропонувати організувати ляльковий театр. Дошкільники розігрують зміст казки «Нехай будуть Соловей та Жук», обравши персонажів та розподіливши між собою ролі. Вихователь пропонує помирити Солов'я і Жука, щоб вони більше не сварилися, адже кожний має право жити.

Творча гра «Казкові персонажі» вчить дітей оцінювати вчинки персонажів, визначати риси характеру. Діти розглядають картки із зображеннями персонажів, поділяють їх на негативних і позитивних, підбирають відповідні малюнки, згадують твори, у яких вони діяли, оцінюють вчинки. Вихователь пропонує дитині самостійно обрати одного персонажа, оцінити його вчинок, сказати, які риси характеру подобаються та пояснити чому.

Цікавою є робота з прислів'ями після прочитання та обговорення твору. Діти добирають прислів'я, що відображають зміст художньої мініатюри. Наприклад:

Маленька пташка краща за велике безділля. («Куди поспішали мурашки»).

Без вірного друга велика туга. («Бджілка і фіалка»).

Шануй батька й неньку, буде тобі скрізь гладенько. («Вороненя і соловей»).

Бджола мала, а й та працює. Хочеш їсти калачі – не сиди на печі». («Шпак прилетів», «Ледача подушка»).

Справжній друг пізнається в біді. («Бджілка і гарбузова квітка»).

Пізня пташка очі протира, а рання вже дзьобик витира. («Шпак прилетів»).

Етичне просвітництво полягає в передачі вихованцям певних знань про норми моралі та орієнтоване на емоційно-потребнісну сферу дитини. Осмислення дітьми морально-етичних ідей, втілених у художніх мініатюрах, реалізується через методи діалогового обговорення, створення проблемних ситуацій, самовираження у театралізованій діяльності. Різноманітні форми театралізованої діяльності на основі художніх творів В. О. Сухомлинського посилюють ефект вживання в образи та емоційного прийняття морально-етичних ідей, носіями яких вони є.

У закладі дошкільної освіти можна організувати «Театр етичних мініатюр» за педагогічними творами В. Сухомлинського. Основна його мета – наочно продемонструвати вихованцям за допомогою інсценування літературного твору різні моделі поведінки людей у тій чи іншій ситуації, мотивувати дітей замислитися, поміркувати над такими складними етичними поняттями, як доброта («Іменинний обід»), співчуття («У кого радість, а в кого горе»), дружба («Дівчинка і Ромашка»), совість («Скляний чоловічок»), егоїзм («Півень і сонце»), вдячність («Зайчик і горобина»), щастя («Найщасливіший листочок», «Материнське щастя», «Яке щастя?»), спонукати їх до спільного активного обговорення, пошуку позитивних моделей спілкування людей один з одним.

Виконуючи різні ролі, намагаючись зрозуміти мотиви вчинків персонажів, діти інсценізують невеличкі художні твори «Покинуте кошеня», «Навіщо кажуть «Спасибі?»», «Мед у кишені», «Чому ти вчора не шукав мої окуляри?», «Дівчинка і ромашка», в основу яких покладена морально-етична ситуація. Діти наочно демонструють глядачам-одноліткам за допомогою інсценування різні моделі поведінки людей у тих чи інших ситуаціях, міркують, обговорюють такі морально-етичні поняття як добро і зло, сум і радість, шляхетність і зло, совість, щастя, важко на душі, кам'яне серце. Після кожного інсценування вихователь організує обговорення ситуації з дітьми-глядачами.

Цілеспрямована робота вихователів по перенесенню сюжетів художніх мініатюр у різні смислові контексти спрямована на формування у дітей морально-етичної поведінки (вчинку) засобами творчих завдань:

- підібрати до головного персонажа твору прислів'я, яке характеризує його вдачу, дати характеристику вчинку, поведінки;
- слухаючи літературний твір, визначити, що хотів донести автор до читача;

- складання казок (спільно з педагогом або батьками), де героями є вони самі, члени їхніх родин;
- фантазування на тему «що сказав би або що зробив би головний герой, якби він ожив» або «що б ви зробили або сказали, якби опинилися в обставинах, які зображені в художньому творі»;
- пошук аналогій з діями або вчинками героїв художніх творів в оточуючій дитині реальності.

З метою ознайомлення дітей дошкільного віку з етичними поняттями, добре організовувати виховні діалоги, в основу яких покладені мініатюри Василя Олександровича. Наприклад, на прогулянці педагог організовує спостереження за котом, проводить бесіду: Хто це? Якого кольору хутро? Як пересувається котик? Яке в нього хутро? Чи бачили ви, як кіт ганяється за птахами. Потім читає художню мініатюру В. Сухомлинського «Коту стало соромно» у супроводі пальчикового театру.

З метою актуалізації дитячого досвіду педагог просить дітей виконати завдання (замружитися на сонечку, як кіт, показати, як кіт пробрався тихенько до паркану, як ішов додому, як літали горобці над невдахою-котом), відповісти на запитання:

- Що означає мружитися від сонечка?
- Що зробив кіт, коли зацвірінькали горобці?
- Як кіт прокрадався до паркану?
- Чому кіт вискочив брудний і мокрий?
- Від чого коту стало соромно?
- А вам було колись соромно?
- Що означає «соромно»?
- Чому kota назвали невдахою?
- Хто такий невдаха?
- Чому сміялися горобці?
- Чи добре сміятися над іншими?

Вихователь пропонує дітям пограти в казку, інсценувати її. Організовує показ художнього твора

у вигляді лялькового, настільного, тіньового театру батькам, дітям іншої групи.

Педагог пропонує згадати казку, діалог, якщо зустрічається зображення kota на картинках, одязі. А також радить розповісти мініатюру кому-небудь з рідних і близьких, другу, закріплює розуміння значення етичного поняття «соромно». Вихователь пропонує дітям наповнити діалогами художню мініатюру «Коту стало соромно». Для цього він разом з дітьми розширює сценарій інсценізації, додумують: що могли сказати один одному при зустрічі Кіт, Горобці, про що вони могли говорити на подвір'ї.

Вихователь у роботі з формування морально-етичної сфери дітей перетворює суспільні вимоги і норми до особистості в їх щоденну поведінку, внутрішні позиції і переконання, надає цим нормам особистісного змісту. В художніх мініатюрах В. О. Сухомлинський показав життя дітей, соціально-педагогічну взаємодію педагога з дітьми та конкретною дитиною. Вихователь використовує різні ситуації, наведені в творах для аналізу та самоаналізу, виявлення педагогічних помилок, формування власного педагогічного досвіду, професійної етики. З позицій норм етики художні мініатюри допомагають педагогу розібратися в природі морально-етичних цінностей, мотивувати його до прояву моральних якостей та формування відповідних поглядів і понять у дітей.

Наведені в статті думки та висловлювання видатного українського педагога-гуманіста В. О. Сухомлинського висвітлюють його позицію щодо важливості виховання у дітей етичних аспектів світобачення, націлених на гуманне ставлення до людей та навколишнього світу. Видатний педагог у своєму педагогічному доробку осмислює етику та етичні категорії, які визначають орієнтири моральних вчинків вихованців, допоможуть їм опанувати норми і правила поведінки та легко адаптуватися в соціумі.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. Харків, 2005. 767 с.
2. Виховання гуманних почуттів у дітей / С. Ладивір, О. Долинна, В. Котирло, С. Кулачківська, О. Вовчик-Блакитна, Ю. Приходько / Серія «Дитина замовляє розвиток», за наук. ред. Т. Піроженко, С. Ладивір, Ю. Манилюк. Тернопіль, 2010. 168 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. Київ, 2008. 1037 с.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / редкол.: О. Г. Дзевєрін (голова) та ін. Київ, 1976. Т. 5. 1977. 565 с.
5. Рапацевич Е.С. Педагогика. Современная энциклопедия / Е.С. Рапацевич; под общ. ред. А.П. Астахова. Минск, 2010. 720 с.
6. Сухомлинский В. А. Хрестоматия по этике / сост. О. В. Сухомлинская. Москва, 1990. 304 с.
7. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики: Словник / М. Г. Тофтул. Житомир, 2014. 416 с.

References

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]/ uporiad. T. V. Kovalova. Kharkiv, 2005. 767 p.
2. Vykhovannia humannykh pochuttiv u ditei [The upbringing of humane feelings in children] / S. Ladyvir, O. Dolynna, V. Kotyrllo, S. Kulachkivska, O. Vovchik-Blakytyna, Yu. Prykhodko / Seriiia «Dytyna zamovliaie rozvytok», za nauk. red. T. Pirozhenko, S. Ladyvir, Yu. Manyliuk. Ternopil, 2010. 168 p.

3. Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of Education]/ Akad. ped. nauk Ukrainy; hol. red. V. H. Kremen. Kyiv, 2008. 1037 p.
4. Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory [Selected Works]: v 5 t. / redkol.: O. H. Dzeverin (holova) ta in. Kyiv, 1976. T. 5. 1977. 565 p.
5. Rapatsevych E. S. Pedahohyka. Sovremennaia entsyklopedyia [Pedagogics. Modern Encyclopedia] / E. S. Rapatsevych; pod obshch. red. A. P. Astakhova. Mynsk, 2010. 720 p.
6. Sukhomlynskyi V. A. Khrestomatyia po etyke [Reading books on ethics] / sost. O. V. Sukhomlynskaia. Moskva, 1990. 304 p.
7. Toftul M. H. Suchasnyi slovnyk z etyky: Slovnyk [Contemporary Dictionary of Ethics: Dictionary]/ M. H. Toftul. Zhytomyr, 2014. 416 p.

Анжелика Курчатова. Формирование морально-этической сферы детей дошкольного возраста на основе идей В. А. Сухомлинского

В статье рассматривается проблема формирования морально-этической сферы детей дошкольного возраста на основе педагогических идей художественного наследия В. А. Сухомлинского. Описанные методы работы реализуют идею оптимизации воспитательного потенциала педагогических произведений В. А. Сухомлинского и практической деятельности детей дошкольного возраста в их морально-нравственном развитии и воспитании через переживания и осмысления художественных образов – носителей морально-этических ценностей.

Ключевые слова: этика, мораль, формирования морально-этической сферы, дети дошкольного возраста, художественные миниатюры.

Angelika Kurchatova. Formation of moral and ethical sphere of preschool age children on the basis of ideas V. O. Sukhomlynsky

The article deals with the problem of formation of the moral and ethical sphere of preschool age children on the basis of pedagogical ideas of the artistic product of V.O. Sukhomlynsky. The author distinguishes art miniatures as an important means of formation of the moral and ethical sphere of preschool age children. The place and role of artistic miniatures in the pedagogical works of V. Sukhomlynsky was researched. It is emphasized that literary and artistic miniatures contain situations of moral choice, moral dilemmas that presuppose the independence of the findings of preschool children. They are the source of value meanings for the formation of the moral and ethical sphere of students. The described methods of work implement the idea of optimizing the educational potential of V. O. Sukhomlynsky pedagogical works and the practical activity of preschool children in their moral and ethical development and education through the experience and comprehension of artistic images – those who have moral and ethical values. The concepts of "ethics", "morality", "morality" are revealed. The following methods of formation of the moral and ethical sphere of children of preschool age by means of the artistic heritage of V. O. Sukhomlynsky as lepbook, "Theater of Ethical Miniatures", classes among nature, creative games, educational dialogues, moral and ethical conversations with children are considered. It is noted that the methods of dialogue discussion, the creation of problematic situations, and self-expression in theatrical activity increase the effect of using images and emotional acceptance of moral and ethical ideas that they have. It is concluded that from the point of view of ethics, artistic miniatures help the educator to understand the nature of moral and ethical values, to motivate him to manifestation of moral qualities and the formation of appropriate views and concepts in children.

Key words: ethics, morality, formation of the moral and ethical sphere, preschool age children, artistic miniatures.